

УДК 371

КИЇВСЬКА АКАДЕМІЯ КОЗАЦТВА – ПРОСВІТНИЦЬКИЙ ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР ШАНУВАЛЬНИКІВ КОЗАЦЬКОЇ ІСТОРІЇ

Волошина А.Л., доктор філософії, магістр психології,
співзасновник та керівник

ГО «Київська Академія Козацтва»

Сичевська Л.Є., магістр психології,
учений секретар

ГО «Київська Академія Козацтва»

Олійник Л.Г., магістр психології,
співзасновник, керівник проекту «Козацька Світлиця»

ГО «Київська Академія Козацтва»

У статті розглянуто питання організації та функціонування українського козацького етнокультурного простору у проектах Київської Академії Козацтва – «Козацька Світлиця» та «Клуб козацького дозвілля». Визначено корисність і значущість українського козацького етнокультурного простору для життя та дозвілля наших сучасників.

Ключові слова: український козацький етнокультурний простір, Київська Академія Козацтва, «Козацька Світлиця», «Клуб козацького дозвілля».

В статье рассматриваются вопросы организации и функционирования украинского казацкого этнокультурного пространства в проектах Киевской Академии Казачества – «Козацька Світлиця» и «Клуб козацького дозвілля». Определены полезность и значимость украинского казацкого этнокультурного пространства для жизни и досуга наших современников.

Ключевые слова: украинское казацкое этнокультурное пространство, Киевская Академия Казачества, «Козацька Світлиця», «Клуб казацкого досуга».

Voloshina A.L., Sychevska L.Ye., Oliynyk L.H. KIEV ACADEMY OF COSSACKS – EDUCATIONAL ETHNO-CULTURAL SPACE OF COSSACK HISTORY' SUPPORTERS

The article considers the organization and functioning of the Ukrainian Cossack ethno-cultural space in the projects of Kiev Academy of Cossacks – “Kozatska Svitlytsya” and “Cossack leisure club”. There was determined usefulness and significance of the Ukrainian Cossack ethno-cultural space for the life and leisure of our contemporaries.

Key words: Ukrainian Cossack ethno-cultural space, Kiev Academy of Cossacks, “Kozatska Svitlytsya”, “Cossack leisure club”.

Постановка завдання. Однією з найлегендарніших сторінок української історії є козаччина [1]. Не маючи власної держави, український народ вимушений був мобілізувати усі свої матеріальні і духовні можливості заради формування козацтва – потужних збройних сил, важливої ознаки держави. Саме козацтво створило Запорозьку Січ, яка згодом розвинулася у політичний і військовий центр всієї України [2], а в подальшому стало національною легендою. Жодна з історичних подій на теренах України не може зрівнятися за кількістю створених про неї праць із «феноменом козацтва». Важко навіть перелічити кількість творів художньої літератури й мистецтва, в яких описується, досліджується, замальовується і згадується українське козацтво. Народ у своїй творчості, історичних піснях, думках, легендах, переказах, прикладному мистецтві завжди

приділяв увагу феномену козацтва. Цей загальнолюдський доробок свідчить про глобальний інтерес до козацтва загалом [2].

Історія народу, як і життя людини, має героїчні, трагічні, щасливі і нещасливі сторінки. Оскільки в героїчному найбільше проявляється національний характер народу, його душевна краса, талант, ці сторінки особливо хвилюють і викликають почуття національної гордості. В історичному минулому українського народу було неповторне і легендарне явище – козацтво [1].

Козацтво – це соціально-культурне явище, яке має глибокі корені в історії українського народу, надзвичайно цікавий історичний спадок в різноманітних сферах людського життя, здоров'я, культури та побуту [1]. Воно не має бути втрачене нащадками. У родовому дереві майже кожного слов'янина є предки-козаки. Інтерес бага-

тьох жителів сучасної України до козацтва досить великий.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання, яке полягає у дослідженні організації та функціонування українського козацького етнокультурного простору у проектах Київської Академії Козацтва «Козацька Світлиця» та «Клуб козацького дозвілля», визначенні значущості українського козацького етнокультурного простору для життя та дозвілля наших сучасників.

Виклад основного матеріалу дослідження. На хвилі зростаючого інтересу до козацької тематики було організовано ГО «Київська Академія Козацтва», власна назва, всі проекти та контент якої захищені Законом України як інтелектуальна власність [3; 4; 5].

ГО «Київська Академія Козацтва» (далі – КиАК) розглядає все населення України як нащадків козацтва, вважає основним напрямом своєї діяльності просвітництво щодо козацької спадщини серед широких мас українського суспільства і вважає себе просвітницьким етнокультурним простором для шанувальників козацької історії [6].

У ситуації, що склалася, – ситуації кризи просвітницької та культурно-масової роботи, – в сучасному українському суспільстві особливого значення набуває впровадження кращих досягнень козацтва в життя та побут суспільства через *козацькі просвітницькі центри*, які покликані здійснювати пошук, збір, дослідження історичної спадщини козацького способу життя [3].

Попит на історичну спадщину козацтва має бути задоволений через науково-просвітницьку та культурно-просвітницьку масову роботу з населенням у клубах за інтересами, які навіть в епоху тотальної економічної кризи мають розвиватись через вивчення своєї історії, традицій та етнокультури; мають підводити людину до чіткої самоідентифікації, впевненості в своїх можливостях та силі серед козацьких нащадків, використовуючи козацький спосіб життя та традиції, будувати своє теперішнє та майбутнє в своїх сім'ях як основних осередках суспільства процвітаючої держави [3].

Необхідно враховувати особливості українського сьогодення і прямувати до кожної пересічної людини через безпосередньо науково-просвітницьку діяльність [8], влаштовуючи також культурно-просвітницькі заходи у науково-просвітницьких центрах козацького побуту. Це допоможе конкретній людині, а потім і цілим родинам утвердити себе у певній етнокультурі, утворить козацьку етнокультурну спільноту

та створить передумови для гармонійного розвитку процвітаючого суспільства. Одночасно важливо зазначити, що в різних країнах Європи та світу інтерес людей до своєї історії є значним та знаходить своє вираження в різноманітних етнофестивалях, історичних реконструкціях, етновечорах в етноклубах. Все це вкрай необхідно й українському суспільству [9]. Люди радо вивчають та пізнають перлини своєї історичної спадщини.

Багато науково-дослідницьких організацій в Україні займаються дослідженнями, пов'язаними з різними аспектами історії, культури та побуту козаків, але на сьогодні немає достатньої кількості центрів козацької культури та побуту, які б задовольняли масовий інтерес пересічних громадян – тих, хто цікавиться козацтвом, та тих, хто відносить себе до козаків, – до козацької історії, культури та побуту. Немає достатньої кількості центрів популяризації наукових знань про козацтво та багату етнокультурну спадщину цього історичного феномену. Ми вважаємо за необхідне кожному жителю України, потенційному козацькому нащадку, мати більш детальну уяву або і взагалі знати історію феномену козацтва [3].

Враховуючи вищезгадане, Рада співзасновників ГО «Київська Академія Козацтва» вирішила заснувати осередки розповсюдження науково-популярної інформації про козацтво під назвою «Козацька Світлиця» [4; 13].

Основними цілями створення таких центрів, як «Козацька Світлиця», є розроблення та впровадження нової моделі науково-просвітницької діяльності з населенням шляхом створення інтерактивної зони спілкування з проблем історії та культури козацтва, його ролі у світовому історичному процесі, а також впливу козацьких надбань на сучасний світ [4].

З метою задоволення етнокультурної жаги знань про козацтво та змістовного проведеного дозвілля КиАК заснувала наступний просвітницький етнокультурний проект Академії – «Клуб Козацького дозвілля» [5]. Клуб вже має сценарії та досвід святкування 26 широковідомих та маловідомих козацьких православних свят в українській етнокультурі. Членами Клубу були і є особи, які мають особливі заслуги перед Академією, сповідують козацькі цінності високої духовності, справедливості, волелюбності, жертвовності, братерства, праці та любові до рідної землі і всіляко сприяють розбудові Київської Академії Козацтва. Обов'язковою умовою для членства у Клубі КД була наявність у кандидата великого інтересу до козацької спадщини, історії козацтва, прагнення вивча-

ти, продовжувати та підтримувати козацькі звичаї та традиції у своєму повсякденному житті та побуті; прагнення духовного єднання навколо ідеї про козацьке життя-буття та втілення найкращих здобутків козацтва в життя та побут сучасного українського суспільства. Члени Клубу разом відзначають традиційні козацькі свята, організовують різноманітні заходи на козацьку тематику, що має висвітлення в Альманасі КиАК «Життя Академії» [5].

З метою здійснення роботи серед пересічних громадян України нами виконане важливе завдання – визначено та сформульовано поняття «*козацька спадщина*», що має матеріальну та нематеріальну складові частини. Розглядаючи «козацьку спадщину» з наукової точки зору, можемо стверджувати, що матеріальна козацька спадщина в прямому сенсі цього слова зберігається в музеях: у Києві є відомий музей Гетьманства, в Запоріжжі – музей історії запорозького козацтва, в Чигирині – музей Богдана Хмельницького, в Одесі – музей історії розвитку українського козацтва та ін. Інший, *нематеріальний етнокультурний спадок козацтва* – шанування родини, повага до старшого, любов до Батьківщини, ідеали лицарської гідності та військового побратимства й товариства, взаємодопомога, віра в Бога, шанування і дотримання православної віри, канонічні та неканонічні молитви, що живуть нетлінно в етнічній пам'яті українства – зберігається та популяризується, на жаль, поки лише через деякі невеликі козацькі організації [6]. До нематеріальної спадщини козацтва, варто розповсюдження та популяризації, безумовно, також належать: традиції козацтва, його життя та побуту; овіяні легендами бойові мистецтва козаків, що гармонійно переросли та трансформувалися в сучасні види спорту та роботу з молоддю в етнокультурному ключі; ціла епоха в доробку козацтва – езотеричні практики характерників, що і сьогодні хвилюють уяву наших сучасників; козацька медицина, що закономірно вплелась в сучасну українську нетрадиційну медицину, адже, на думку М.І. Пірена, «вібрації рідної землі» породили цей феномен [10]; унікальні надбаня козацької кухні, що гармонійно влилися в сучасне українське життя.

Важливим елементом популяризації козацької спадщини серед сучасників є, відповідно до вимог часу, створення певних умов для ефективного сприйняття науково-популярної інформації, а саме – сприятливого та цікавого *етнокультурного простору*.

Розглянемо *етнокультурний простір* як наукове поняття. Як відзначає Н.Ф. Алевфренко, етнокультурний простір – це інформаційно-емоційне («етнічне») поле, віртуальний і водночас реальний простір існування і функціонування людини, який стає відчутним під час зіткнення із впливами культури [18]. На думку І.В. Колінько, етнокультурний простір – це важливий аспект формування моделі світу, що має характеристики тяжіння та структурності, співіснування та взаємодії, координації елементів культури та смислової наповненості структурної організації; це простір розповсюдження ідей та поглядів, мов та традицій, вірувань та норм [20]. О.В. Єстріна та Н.В. Дуліна визначають етнокультурний простір як специфічну просторово-часову цілісність, що є результатом генезису та функціонування культури у взаємозв'язку із соціальними параметрами. Він (простір) виступає як форма існування суспільних відносин, закріплених повсякденними практиками, вподобаннями, перевагами, традиціями, цінностями [19]. Конструювання цілісності етнокультурного простору, на думку Н.А. Симбірцевої, передбачає включення суб'єктів у складний процес усвідомлення себе в тому чи іншому етнокультурному просторі, усвідомлення своєї ролі в суспільстві, а також розвиток персоніфікації цього простору, його мультифункціональності та самобутності [21]. Якщо говорити про світовий етнокультурний простір, він характеризується неймовірною різноманітністю та незвідністю до єдиної моделі розвитку, навіть враховуючи постійно зростаючі тенденції глобалізації [21].

Саме такий, корисний та цікавий, козацький етнокультурний простір з метою популяризації всіх елементів козацької спадщини нами створено в обох підрозділах – «Козацькій Світлиці» [4] та «Клубі козацького дозвілля» [5].

Важливою функцією «Козацької Світлиці» та «Клубу козацького дозвілля» є забезпечення можливості міжособистісного спілкування, особливий дефіцит якого відчуває сучасна людина [11; 12].

Розглянемо *міжособистісне спілкування* як наукове поняття. У сучасному соціальному просторі міжособистісне спілкування є складовою частиною культури особистості, що віддзеркалює її ціннісні орієнтації. За класифікацією Л.А. Карпенко, міжособистісне спілкування має низку *функцій*:

1. контактна – встановлення контакту між партнерами по спілкуванню, готовності до прийому та передачі інформації;
2. інформаційна – одержання нової інформації;

3. спонукальна – стимуляція активності партнера по спілкуванню, що націлює його на виконання тих чи інших дій;

4. координаційна – взаємне орієнтування та узгодження дій щодо організації спільної діяльності;

5. досягнення взаєморозуміння – адекватне сприйняття змісту повідомлення, розуміння партнерами один одного;

6. встановлення відносин – усвідомлення свого місця в системі рольових, статусних, ділових та інших зв'язків суспільства;

7. впливання – зміна стану партнера по спілкуванню: його поведінки, задумів, думок, рішень тощо;

8. обмін емоціями – розпалювання в партнері потрібних емоційних переживань [22].

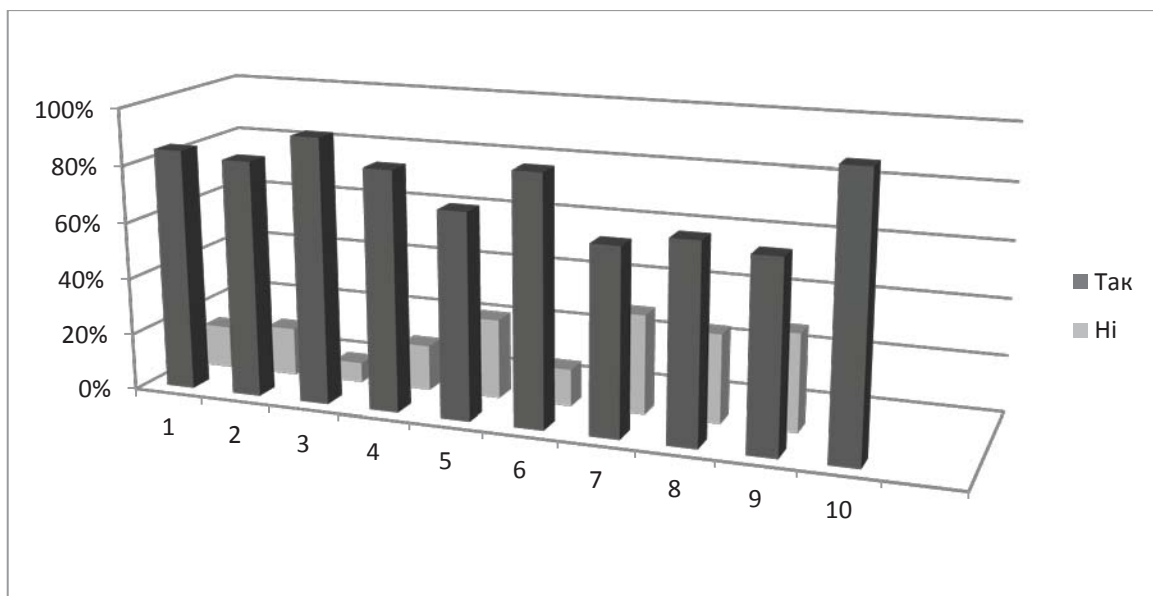
Міжособистісне спілкування має й інші важливі функції [23], про які ми не можемо не згадати: *креативну, психотерапевтичну та функцію формування особистості*. Ми вважаємо, що КиАК достатньою мірою забезпечує виконання вищенаведених функцій міжособистісного спілкування у процесі різноманітних просвітницьких та етнокультурних заходів, про що йтиметься далі.

Також необхідно наголосити на великому значенні козацького етнокультурного простору для національної самоідентифікації як *потреби в приналежності* кожної конкретної людини. Спільне проведення різноманітних заходів на козацьку тематику, відзначення етнокультурних свят у колі однодумців «Клубу Козацького дозвілля» [5] значною мірою сприяє задоволенню особистістю саме вищезгаданої потреби – потреби в приналежності, про що А.Х. Мас-

лоу [24] говорив: «Людина прагне теплих дружніх стосунків, їй потрібна соціальна група, яка б змогла дати їй такі стосунки, яка прийняла її, як свою <...> Людині надзвичайно важливо знати, що вона живе в себе на Батьківщині, у себе вдома, поряд з близькими і зрозумілими їй людьми, що її оточують свої, що вона належить до певного клану, групи, колективу, класу <...> Неможливість задовольнити потребу в приналежності, як правило, призводить до дезадаптації, а можливо, і до більш серйозної патології» [24].

Безумовно, важливо пам'ятати, що використання етнокультурного спадку козацтва може бути цікавим та небезуспішним [6] для ефективного виховання особистості, адже козацька етнокультура була багатогранною і самобутньою і залишила нам, своїм нащадкам, величезний етнокультурний та духовний спадок, який із плином часу увійшов як складова частина в культурно-духовне життя сучасної української нації. Козацтво акумулювало величезний духовний досвід XVII – XVIII ст., залишивши в культурній свідомості нашого народу найглибший слід [11].

Ставлячи за мету виявлення найбільш затребуваних та бажаних форм роботи КиАК із населенням, ми провели численні опитування [4; 5; 12; 13; 14; 15; 16; 17] і виявили, що інтерес до історичної спадщини козацтва та кращих його досягнень у суспільстві є надзвичайним і може бути і має бути впроваджений в життя та побут сучасного суспільства. Найбільшим попитом користуються різноманітні етнокультурні свята на козацьку тематику, науково-популярні просвітницькі

Діаграма 1

заходи – тематичні зустрічі, семінари, майстер-класи, – але, як зазначали самі респонденти, «без зайвих наукових подробиць і термінів», адже люди хочуть, у першу чергу, мати загальне уявлення про козацтво як історичний феномен та про його багату етнокультурну спадщину, елементи якої можуть бути корисні і в наш час. Недарма в гімні України є слова: «І покажем, що ми, браття, козацького роду». Якщо ми – «козацького роду», то хоч щось маємо про це знати. Саме таке побажання і висловили більшість опитаних [4; 5; 12; 13; 14; 15; 16; 17].

З метою виявлення значення ефекту гармонізації у процесі участі в підготовці і проведенні етнокультурних заходів та його власного оцінювання для себе провідні наукові спеціалісти КиАК провели власне дослідження серед дорослих слухачів та відвідувачів «Козацької Світлиці», «Клубу КД», гостей і друзів КиАК, а також їх друзів і родичів. Було використано авторський анкетний опитувальник «Оцінка значення позитивного ефекту гармонізації в процесі участі в етнокультурних заходах». Анкетне опитування проводилось серед таких вікових груп: 19–24 роки (12%), 25–45 років (79%), 46–67% (9%).

Авторський анкетний опитувальник «Оцінка значення позитивного ефекту гармонізації в процесі участі в етнокультурних заходах»

1. Чи відчуваєте Ви позитивний ефект від просвітницької та науково-пізнавальної діяльності «Козацької Світлиці» та «Клубу КД»? (Так – 85%, ні – 15%).

2. Чи можете Ви назвати насолодою заглиблення в українське козацьке етнокультурне середовище? (Так – 83%, ні – 17%).

3. Чи задовольняєте Ви власну потребу в міжособистісному спілкуванні, беручи участь у підготовці та проведенні наших заходів? (Так – 93%, ні – 7%).

4. Чи відпочиваєте Ви душею в козацькому етнокультурному просторі під час наших заходів? (Так – 84%, ні – 16%).

5. Чи задовольняє участь у заходах Ваше прагнення приналежності до козацької етнокультурної спільноти? (Так – 72%, ні – 28%).

6. Чи відчуваєте Ви «відлуння віків та сивої давнини» під час участі у заходах у козацькому етнокультурному просторі КиАК? (Так – 87%, ні – 13%).

7. Чи готові Ви продовжувати та підтримувати адаптовані до сучасного життя козацькі традиції у своєму повсякденному житті та побуті? (Так – 65%, ні – 35%).

8. Чи позитивно Ви ставитесь до ідеї розповсюдження козацької спадщини? (Так – 69%, ні – 31%).

9. Чи відчуваєте Ви себе гармонійною частиною українського козацького етнокультурного простору? (Так – 66%, ні – 34%).

10. Чи підтримуєте Ви ідею розповсюдження осередків козацького етнокультурного простору в різних регіонах України? (Так – 96%, ні – 4%).

Висновки з проведеного дослідження. Результати анкетного опитування, представлені на діаграмі 1, підтверджують наші припущення щодо жаги наших співвітчизників бути частиною українського козацького етнокультурного простору. Практично всі *функції* наших осередків «Козацької Світлиці» та «Клубу козацького дозвілля», а саме: просвітницька науково-пізнавальна, просвітницька в козацькій етнокulturі, заглиблення в український козацький етнокультурний простір, міжособистісного спілкування, приналежності до певної етнокультурної спільноти та відпочинку у генетично сприятливому етнокультурному середовищі – є бажаними та затребуваними, що підтверджує правильність ідеї про необхідність розповсюдження досвіду організації українського козацького етнокультурного простору в «Козацьких Світлицях» та «Клубах козацького дозвілля» в різних регіонах України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мицик Ю.А. Як козаки воювали : Історичні розповіді про запорізьких козаків [Текст] / Ю.А. Мицик, С.М. Плохий, І.С. Стороженко. – 2-ге вид. – Дніпропетровськ: Січ; К.: МП «Пам'ятки України», 1991. – 302 с. : іл.
2. Апанович О.М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі [Текст] / О.М. Апанович. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.: іл.
3. Волошина А.Л., Сичевська Л.Є. Творча діяльність Козацького Просвітницького центру [Текст] / А.Л. Волошина, Л.Є. Сичевська // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2016. – № 8 (51) серпень. – С. 28–30.
4. Волошина А.Л., Сичевська Л.Є., Олійник Л.Г. Козацька Світлиця як осередок науково-популярного знання про козацтво [Текст] / А.Л. Волошина, Л.Є. Сичевська, Л.Г. Олійник // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2016. – № 10 (53) жовтень. – С. 18–22.
5. Волошина А.Л., Сичевська Л.Є., Олійник Л.Г. «Клуб Козацького дозвілля» – просвітницький етнокультурний проект Київської Академії Козацтва [Текст] / А.Л. Волошина, Л.Є. Сичевська, Л.Г. Олійник // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2016. – № 11 (54) листопад. – С. 26–29.
6. Волошина А.Л., Олійник Л.Г. «Школа Берегині козацького роду» – етнокультурний проект популяризації козацької спадщини [Текст] / А.Л. Волошина, Л.Г. Олійник // Освіта та розвиток обдарованої осо-

- бистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2016. – № 12 (55) грудень. – С. 25–29.
7. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. 1 том / Д.І. Яворницький. – Львів: Видавництво «Світ», 1990. – 319 с.
8. Кулюткин Ю.Н. Психология обучения взрослых / Ю.Н. Кулюткин. – М., 1985. – 145 с.
9. Пірен М.І. Світоглядні основи української національної ідеї і сьогодення / М.І. Пірен // Проблеми загальної та педагогічної психології. Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2001. – Т. III, Ч. 2. – С. 32–47.
10. Пірен М.І. Основи етнопсихології / М.І. Пірен. – Київ, 1996. – 464 с.
11. Волошина А.Л., Романчук Н.Л. Козацький просвітницький центр як сучасна модель соціальної допомоги [Текст] / А.Л. Волошина, Н.Л. Романчук // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2016. – № 9 (52) вересень. – С. 15–17.
12. Волошина А.Л., Сичевська Л.Є., Олійник Л.Г. Козацька Світлиця як осередок міжособистісного спілкування в українському етнокультурному просторі. [Текст] / А.Л. Волошина, Л.Є. Сичевська, Л.Г. Олійник // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2017. – № 1 (56) січень. – С. 25.
13. Сичевська Л.Є., Олійник Л.Г. Козак очима нашого сучасника [Текст] / Л.Є. Сичевська, Л.Г. Олійник // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2017. – № 2(57) лютий. – С. 26–28.
14. Сичевська Л.Є., Олійник Л.Г. Козацька спадщина як етнокультурний фундамент для сучасного виховання обдарованої особистості [Текст] / Л.Є. Сичевська, Л.Г. Олійник // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2017. – № 3 (58) березень. – С. 30–35.
15. Олійник Л.Г. Формування у молоді позитивного ставлення до козацтва, козацьких звичаїв та традицій [Текст] / Л.Г. Олійник // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2017. – № 4 (59) квітень. – С. 32–37.
16. Сичевська Л.Є., Олійник Л.Г. Козацька спадщина як чинник гармонійного розвитку особистості [Текст] / Л.Є. Сичевська, Л.Г. Олійник // Збірник наукових праць «Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи», квітень 2017. – С. 56–58.
17. Сичевська Л.Є. Міжособистісне спілкування в «Козацькій Світлиці» як чинник зародження прогресивних ідей [Текст] / Л.Є. Сичевська // Освіта та розвиток обдарованої особистості: щомісячний науково-методичний журнал. – 2017. – № 5 (60) травень. – С. 32–37.
18. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н.Ф. Алефиренко. – М: Флинта: Наука, 2010. – 288 с.
19. Дулина Н.В. Социокультурное пространство: определение понятия [Текст] / Н.В. Дулина, О.В. Естрина // Человек. Культура. Общество. – Волгоград: ВолгГТУ, 2007. – Вып. 5. – С. 8–16.
20. Колинько И.В. Социологические основы развития социокультурного пространства / И.В. Колинько. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://test23.ru/index.php?stat=1190032772>.
21. Симбирцева Н.А. Культурное пространство как фактор формирования личности [Текст] / Н.А. Симбирцева // Человек в мире культуры: VI Колосницынские чтения: сб. материалов Всерос. науч. конф. молодых ученых с междунар. участием, г. Екатеринбург, 16 апреля 2009 г. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2009.
22. Карпенко Л.А. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
23. Овсянникова Е.А., Серебрякова А.А. Социальная психология / Е.А. Овсянникова, А.А. Серебрякова. – М.: Флинта, 2015. – 376 с.
24. Maslow A.H. Motivation and Personality (2nd ed.). – N.Y.: Harper & Row, 1970.